

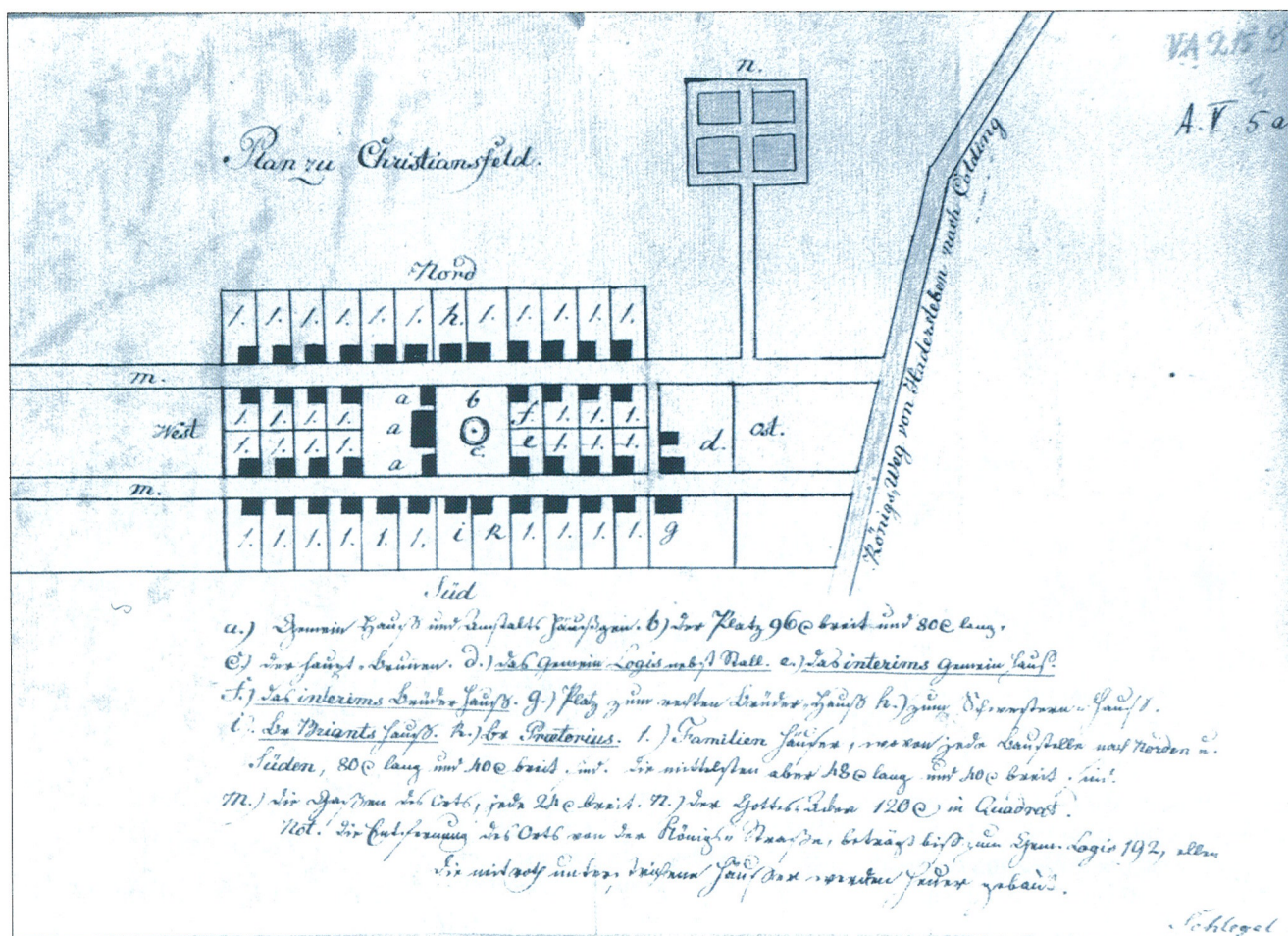
Byarkitektoniske hovedtræk

Byen i landskabet

På en meget lav bakketop, der på syd- og vestsiden afgrænses af dalen med Taps å, ligger Christiansfeld by og Tyrstrup med Tagkjær landsby. Da de herrnhutiske brødre første gang i slutningen af 1730'erne så området, der senere skulle blive stedet for deres første og eneste danske byanlæggelse, blev de meget betaget af dets store skønhed. Fra alle sider kommer man fra højderne ned mod byen - der er fra alle sider fuld udsigt over området - og man fornemmer klart, hvad der har været bestemmende for placeringen. Bebyggelsen blev placeret fornuftigt, nemlig midt mellem Kolding og Haderslev, og umiddelbart i forbindelse med Kongevejen, som formentlig allerede da har været en af hovedvejene nord-syd. Selv i dag - over 200 år efter anlæggelsen - har byen en smuk relation til det omgivende terræn. Især mod vest er byens afslutning mod det omgivende landskab markant, mens der mod nord og øst er sket væsentlige ændringer i grænsen mellem by og land.

Herrnhuterbyens plan

I modsætning til størstedelen af Danmarks større byer og købstæder er Christiansfeld en planlagt by - en ny by. Den gamle landsby Tyrstrup med sognekirken og den umiddelbart sydfor liggende landsby Tagkjær anes næppe i den bymæssige bebyggelse idag, selvom man på stedet ofte betragter det som to byer, nemlig den gamle flække Christiansfeld, der er identisk med Herrnhuterbyen, og al den nyere omgivende bebyggelse, der er Tyrstrup. Fra anlæggelsen ønskede menighedens ældste og Unitetet i Herrnhut (s. f. Dresden), at byen i sit anlægsmønster skulle følge de øvrige menighedsbyer i Europa. Det betød, at kirken (Salshuset) og kirkepladsen skulle være det centrale element i byen, omgivet af to regulære gader med bebyggelse for menighedens medlemmer i fælleshuse og i familiehuse. Adskilt fra den egentlige bebyggelse blev Gudsageren (kirkegården) anlagt, og umiddelbart øst for byen forløb Kongevejen fra Haderslev til Kolding. Hele byens plan blev udlagt efter et modulnet, opbygget over en Hamborgsk alen på 0,573 m. Samtlige grundstykker og gadebredder er udmålt som et mangefold af 1 Ruten, svarende til 8 Hamborg-alen. Denne regularitet genfindes i en række af de øvrige menighedsbyer, hvor byen Herrnhag ved Frankfurt skal nævnes som et analogt eksempel og forbillede.

Dette udaterede kort, signeret Schlegel, må anses for at være en idealplan til Christiansfeld - en anlægsplan. Kortet er fundet i arkivet i den gamle Brødre-menighedsby Niesky i Sachsen, og angiver med stor præcision placeringen af menighedens forskellige bygninger. Samtidig fortæller kortet om den konsekvente udstykningspolitik - samtlige grunde er lige brede. I kortets højre side er angivet linieføringen for Kongevejen til Kolding. Tekstens sidste sætning fortæller, at de med rødt understregede huse vil blive bygget dette år, hvilket sammenholdt med kendskabet til bygningernes faktiske opførelsesår indicerer, at kortet er tegnet umiddelbart før byens anlæggelse. De i den originale tekst understregede bygninger er Lindegade 17 (e), Nørregade 7 (f), Lindegade 26 (i) og 28 (k), samt Logishuset, Lindegade 25 (d).

Byens udvikling 1772 - 1810

Brødrenehedens by anlagdes i 1772 med to parallelle gader samt en central kirkeplads. Gaderne hed Nørregade og Søndergade (nu Lindegade). Mellem disse gader var - udover kirkepladsen - tre smalle stræder, hvoraf det østligste fortsatte i en lang allé mod Gudsageren. Den enkle og klare byplan er resultatet af Johannes Prätorius' arbejde og har et klart forbillede i menighedsbyerne i Gnadau i Polen og Herrnhag.

Mod vest afgrænsedes byen fint mod det omliggende landskab, og mod øst dannede den gamle Kongevej en naturlig afslutning.

Den 1. april 1773 lagdes grundstenen til det første hus i Christiansfeld, og gennem de næste 10 år skred byggearbejderne fabelagtigt hurtigt frem. Inden dette tiår var omme, stod de første 30 huse færdige og var beboet af de flittige menighedsmedlemmer. Blandt husene fremstår de tre store korbuse som de mest imponerende anlæg. Inden 1810 havde byens gamle del - den såkaldte flække - et omfang som vi kender det i dag. Byens beboere, som først og fremmest ernærede sig ved handel og håndværk, var vidt berømt for deres flid, dygtighed og nøjsomhed,

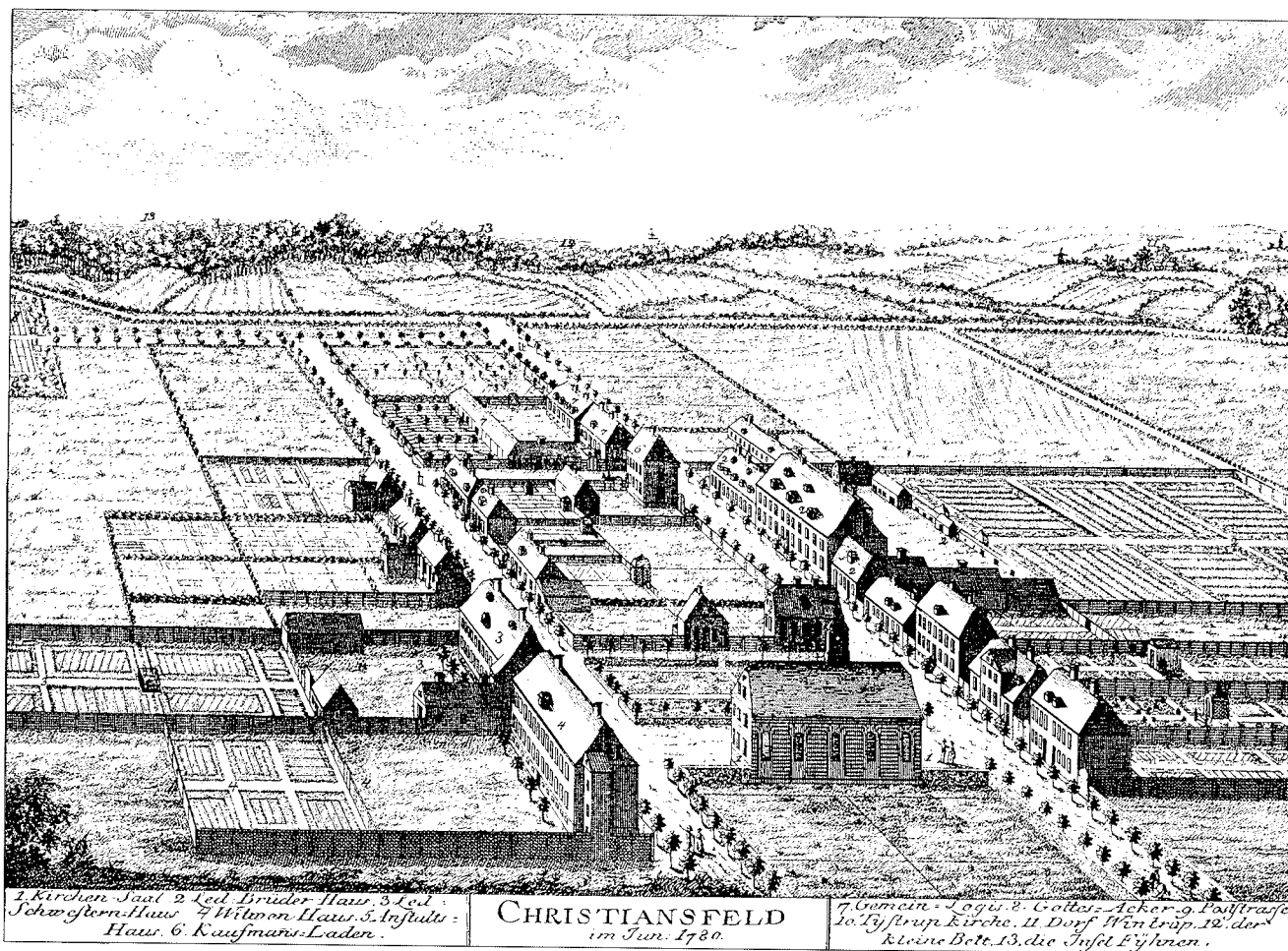
og dette kombineret med de særrettigheder, som Kong Christian VII havde givet byen, gjorde at den blev en alvorlig konkurrent for nabo-byerne Haderslev og Kolding.

Foruden de nævnte korbuse byggedes Salshuset (kirken), en drenge- og en pigeskole, præstebolig, sprøjtehus, logishus samt en række familiehuse med en eller flere boliger.

Gaderne anlagdes fint med mønstret brolægning og regelmæssig træplantning langs fortovene, der etableres vandtilførsel til byen fra højderne vest for byen og afløbsledninger i murede kanaler under gaderne.

Arkitektonisk repræsenterer byen et komprimeret katalog i tidens strømninger. Indenfor den nævnte fyrre-års periode forekommer ikke mindre end fire forskellige stilarter i byens huse, nemlig senbarok, rokoko, klassicisme og empire - i enkelte tilfælde endog flere forskellige indenfor samme bygning.

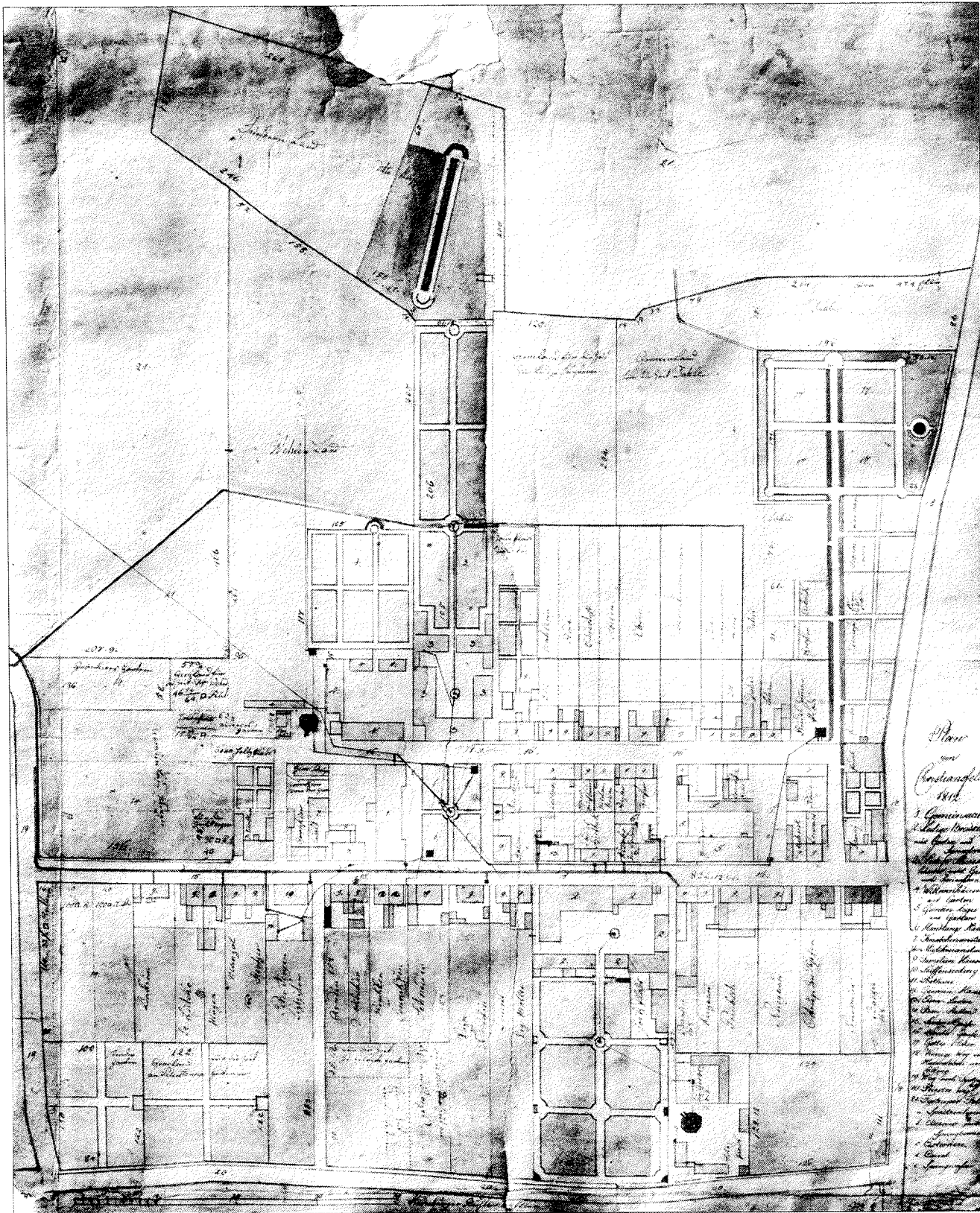
Meno Haas' stik af byen Christiansfeld fra 1780 viser den store udstrækning, som denne nye Brødrenehedsbosættelse havde allerede ca. 6 år efter påbegyndelsen. Man skal bemærke Kongevejen i billedets baggrund. Forrest i billedet - altså i den vestlige del af byen, er kirken (1, Salshuset) endnu uden sidefløjene, ligesom både Enkehuset (4) og Søstrehuset (3) t.v. er uden sidefløjene. T.h. i mellemgrunden er Brødrehuset (2) endnu uden vestfløjen med korsalen, og Lille Brødrehus (2) står endnu i sin oprindelige udformning med kun én etage. Lidt overdrevent reklamerer Meno Haas med, at man i baggrunden kan se "die Insel Fjähnen". Byplanens regularitet ses også at fortsætte i træplantningen, hvor afstanden mellem træerne kan rekonstrueres til 8 Hamborg-alen (4,58 m).

Byens udvikling 1810 - 1920

Dette afsnit dækker en dansk periode frem til 1864, og herefter en tysk periode indtil 1920. Perioden først i 1800-tallet må anses for byens vel nok mest blomstrende tid. Bebyggelsen er stort set færdig, menigheden er velkonsolideret, byens håndværkere har godt arbejde, og alt fungerer tilsyneladende godt. Fra denne periode stammer bl.a. anlæggelsen af den romantiske have Christinero vest for byen - tilhørende kammerherreinde Christina Frederica v. Holstein til Favrvågård - samt opbygningen af en række smukke lysthuse og havestuer i de smukke haver, som hørte til familieboligerne. I årtierne efter Statsbankerotten i 1813 bredte en almindelig nedgang sig i riget, og byggeaktiviteten i Christiansfeld dalede stærkt fra o. 1820 og langt ind i perioden efter 1864. I 1854 blev den gamle Kongevejs linieføring forlagt til at gå gennem centrum af

Christiansfeld, samtidig med at den nye chaussé førtes igennem fra Haderslev til Kolding - dette medførte dog ikke nogen øget aktivitet. Først op mod århundredskiftet betød anlæggelsen af den smalsporede jernbane fra Haderslev til Christiansfeld, at der påny blev pustet liv i byen. Omkring den sydlige udkørsel fra byen - den nuværende Haderslevvej - og i Lindegade øst for den Gl. Kongevej skete en udbygning med huse i tidens stil, den tysk nationalromantiske. Den gamle landsby Tyrstrup var dog stadig adskilt fra Christiansfeld med åbne marker, og syd for Taps å var Tagkjær stadig en lille landsby. Tyrstrups gamle middelalderkirke afløstes i 1864 af en ny, pompøs kirke, tegnet af arkitekt L.A. Winstrup.

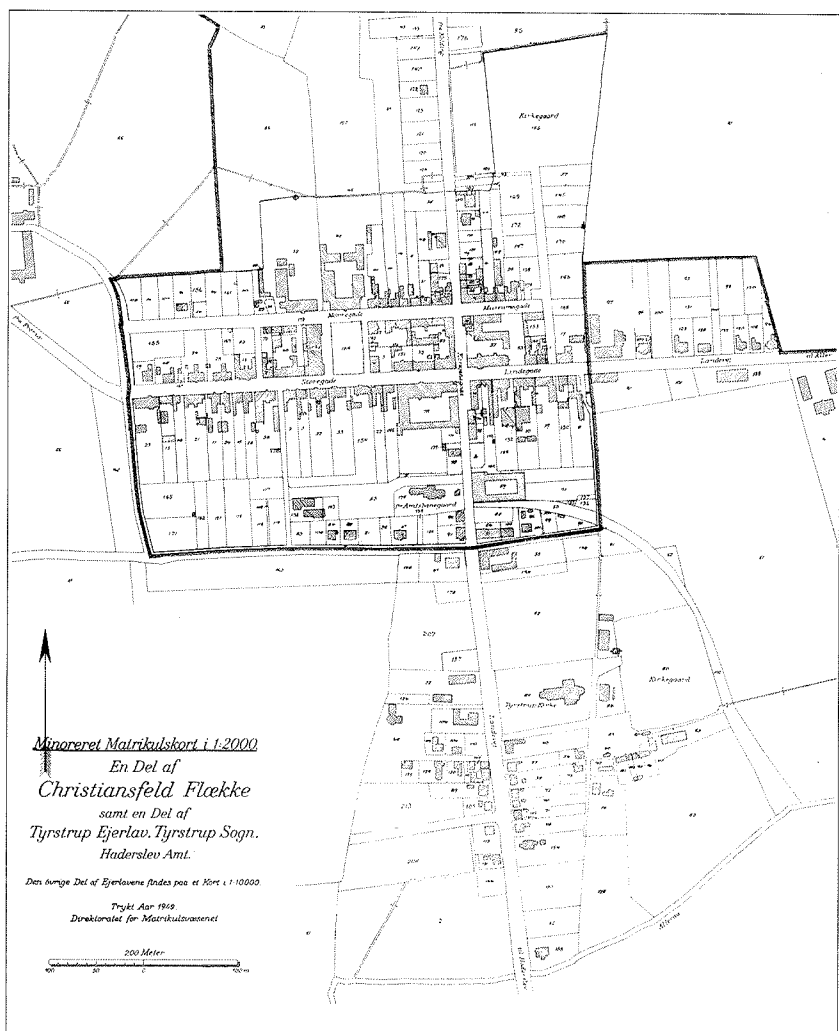

Dette gamle foto (o.1910) viser Hotellet, oprindeligt kaldet Brødremenigheds Logishus, med den smukke, brolagte gade og de flotte træer, mens de endnu stod tæt i gaderne.

N. Stauagers kort fra 1812 viser den fuldt udbyggede Brødremenighedsby, faktisk som vi kender den idag. Det skal bemærkes, at de tre korhuse er udbyggede med sidefløje, ligesom kirken har fået sine to sidefløje påbygget. Haverne er angivet med et fint mønster af gange og lysthuse - med samme konsekvente opbygning som gadesystemet. Man skal bemærke, at vejen mod Kolding stadig er øst om byen, og at den nuværende Kongensgade endnu ikke er ført igennem nord for Nørregade. Af kortet fremgår endvidere linieføringen for en vandledning fra højderne vest for byen og ind til byens pladser. De omfattende havearealer, der er udlagt i sirlig nøjagtighed bag husene, spiller fint sammen med de øvrige grønne områder i byen - heriblandt også Gudsageren øverst t.h.

Byens udvikling 1920 - 1940

Som andre sønderjyske byer fik Christiansfeld umiddelbart efter Genforeningen en opblomstring. Byen udviklede sig mod nord langs Kongensgade og mod syd langs Haderslevvej. Ikke mindst skal nævnes den nye gade, der anlagdes syd for jernbanestationen - Præstegårdsvej. Her blev bygget en række fine huse i en tilnærmet Bedre Byggeskik stil - tilnærmet således at husene rent materialemæssigt tilpasser sig byens tradition med gule mursten og røde tegltage, mens de i deres arkitektoniske udtryk er fine eksempler på tidens stil. I 1938 blev den gamle rejsestald til byens hotel (Logishuset) revet ned for at give plads til en udvidelse af chausséen gennem byen - den stigende bilisme havde for første gang påvirket planlægningen og byens fysiske udformning.

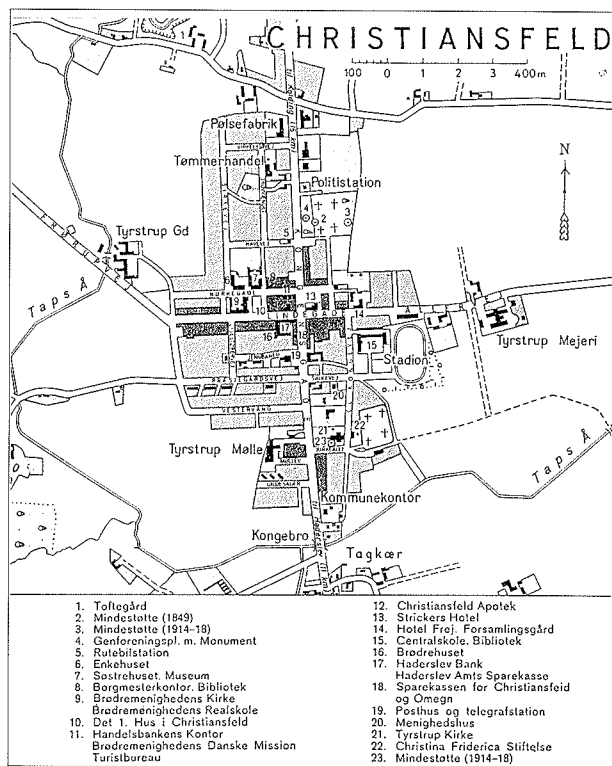

Dette kort - udarbejdet af amtslandinspektøren i Haderslev - er, på trods af påskriften, formentlig udarbejdet i slutningen af tyverne. Det indeholder dog en del mærkværdigheder, idet f.eks. museumsbygningen for enden af Museumsgade ikke er indtegnet, selvom den er opført 1908. Derimod er der indtegnet de tre første bygninger på Præstegårdsvej, opført i midten af tyverne.

Med kraftig streg er indtegnet afgrænsningen af den tidligere Christiansfeld Flække mod Tyrstrup. I højre del af kortet ses de matrikulære skel, som stadig er en følge af den gamle Kongeveys linieføring øst om byen. Ca. 1:5.000.

Byens udvikling i nyere tid

I efterkrigsårene udviklede byen sig kun beskedent. Den egentlige udvikling af byen skete først, da parcelhusbyggeriet accelererede i begyndelsen af tresserne. Da ekspanderede byen hurtigt, og Tyrstrup og Christiansfeld Flække smeltede helt sammen. Den første udvidelse skete mod syd, og senere mod nord og øst. Den stadigt stigende bilisme gav større problemer i bymidten end man kunne forestille sig i trediverne, og hovedvejen blev igen flyttet - denne gang til en linieføring vest om byen - hvilket havde den heldige indflydelse, at byens smukke afgrænsning mod vest ikke blev spoleret af ny bebyggelse. I 1970'erne udvikledes byen bl.a. med lidt industri mod nordøst, hvorefter udviklingen i nogen grad blev standset af den almindelige afmatning i 1980'ernes slutning.

Kortet fra Traps udgave 1964 giver et godt billede af byens udvikling umiddelbart før forlægningen af hovedlandevejen fra byens midte til en linieføring umiddelbart vest om byen. De store, gamle havearealer, som tilhørte Brødreminighedens korhuse, er nu tildels forsvundet i en bebyggelse med parcelhuse og en begyndende industri nord for byen. Ca. 1:20.000.

Dette luftfoto af Christiansfeld 1992 viser hvorledes byen har udviklet sig stærkt mod nordøst. Bebyggelsen her består hovedsagelig af parcelhuse, mens der nord for byen er bygget nogen industri.